

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України

29 березня 2012 року № 384

(у редакції наказу Міністерства
освіти і науки України

від 05 червня 2013 року № 683)

Форма № Н - 3.04

Сумський державний університет

(повне найменування вищого навчального закладу)

Кафедра (циклова комісія) нормальної анатомії людини з курсом

топографічної анатомії та оперативної хірургії

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Завідувач кафедри
(відділення)

проф. Сікора В.З.

“30” серпня 2015 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Топографічна анатомія та оперативна хірургія

(шифр і назва навчальної дисципліни)

напрямок підготовки 1101 медицина

(шифр і назва напрямку підготовки)

спеціальність 7.12010005 Стоматологія

(шифр і назва спеціальності)

спеціалізація _____

(назва спеціалізації)

інститут, факультет, відділення Медичний інститут

(назва інституту, факультету, відділення)

2015–2016 навчальний рік

Робоча програма Топографічна анатомія та оперативна хірургія для студентів
(назва навчальної дисципліни)
 за напрямом підготовки медицина, спеціальністю стоматологія

Розробники: завідувач кафедри нормальної анатомії людини з курсом топографічної анатомії та оперативної хірургії д.мед.н., професор Сікора В.З., професор кафедри нормальної анатомії людини з курсом топографічної анатомії та оперативної хірургії д.мед.н., професор Ткач Г.Ф., асистент кафедри нормальної анатомії людини з курсом топографічної анатомії та оперативної хірургії к.мед.н., Кореньков О.В.

(вказати авторів, їхні посади, наукові ступені та вчені звання)

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри (циклової комісії) _____

Протокол від “30” серпня 2015 року № 1

Завідувач кафедри (голова циклової комісії) _____

_____ (Сікора В.З.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

© _____, 2015 рік
 © _____, 2016 рік

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 1	Напрямок підготовки <u>1101 медицина</u> (шифр і назва)	Нормативна
Модулів – 1	Спеціальність: <u>Стоматологія</u>	Рік підготовки
Загальна кількість годин – 32		2015-2016-й
		Семестр
		V-й
		Лекції
		0 год.
		Практичні, семінарські
		20 год.
		Самостійна робота
		8 год.
		Вид контролю: усна відповідь, комп'ютерне тестування
		залік
Тижневих годин для денної форми навчання (одне заняття у два тижні): аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 1	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <u>спеціаліст</u>	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%):

для денної форми навчання – 71,5%/28,5%

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни "Топографічна анатомія та оперативна хірургія» є надання конкретних знань з будови тіла людини, які становлять основу для топографо-анатомічного обґрунтування постановки діагнозу, вибору оптимальних оперативних доступів та оперативних прийомів, засвоєння техніки хірургічних втручань.

Завдання. Основними завданнями вивчення дисципліни "Топографічна анатомія та оперативна хірургія" є вивчення топографічної анатомії ділянок

голови та шиї, оволодіння навичками використання хірургічного інструменту, розтину і з'єднання м'яких тканин, тимчасової і остаточної зупинки кровотечі в рані, доступів до судин та нервів, проведення прийомів місцевого знеболення, перев'язки судин, оволодіння навичками оперативних доступів і оперативних прийомів на трупному матеріалі або на тваринах з подальшою участю студентів у оперативних втручаннях у клініці.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

-топографо-анатомічні взаємовідносини органів і систем людини (ПН.019),

-топографію та синтопію органів людини (ПП.136)

-вікові особливості клінічної анатомії організму і хірургічну анатомію природжених вад

вміти:

-ідентифікувати сучасні хірургічні інструменти

-демонструвати володіння технікою виконання основних оперативних втручань на трупах людини та тваринах (ПП.180)

-демонструвати техніку первинної хірургічної обробки ран, прийомів місцевого знеболення на трупах людини, тренажерах та експериментальних тваринах

3. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1. "Топографічна анатомія та оперативна хірургія ділянок голови та шиї"

Введення у топографічну анатомію та оперативну хірургію

Конкретні цілі:

- *Визначати ролі знання топографічної анатомії, способів оперативних доступів і прийомів у підготовці лікаря.*
- *Класифікувати хірургічні операції.*
- *Ідентифікувати сучасні хірургічні інструменти*
- *Демонструвати техніку первинної хірургічної обробки ран*
- *Демонструвати техніку місцевого знеболення*

- *Вирізняти різні види трансплантації і експлантації органів і тканин.*
- *Пояснювати топографо-анатомічні основи виникнення клінічної картини патологічних процесів на голові і шиї*
- *Аналізувати вікові особливості топографічної анатомії голови і шиї*
- *Демонструвати різні методи обробки ран голови і шиї*
- *Визначати принципи декомпресійних і кістково-пластичних трепанацій черепа, оперативних втручань при різних формах зобу.*
- *Демонструвати оголення і перев'язку зовнішньої і загальної сонних артерій, трахеотомію.*

- **Тема 1.** Введення у топографічну анатомію та оперативну хірургію Хірургічний інструментарій і зшивальна апаратура. Первинна хірургічна техніка

- **Тема 2.** Топографічна анатомія і оперативна хірургія голови. Топографічна анатомія і оперативна хірургія ділянок черепно-мозкового відділу голови. Антротомія.

- **Тема 3.** Топографічна анатомія і оперативна хірургія порожнини черепа. Схема краніоцеребральної топографії. Трепанації черепа. Хірургічна обробка черепно-мозкових ран.

- **Тема 4.** Топографічна анатомія бокового відділу голови. Привушна слинна залоза. Глибока (міжщелепна) ділянка лиця. Кровопостання, особливості венозної системи лиця, лімфовідтік. Топографічна анатомія бокової ділянки лиця.

- **Тема 5.** Іннервація лиця. Топографічна анатомія лицевого та трійчастого нервів і їх гілок). Місцеве знеболювання на лиці - провідникова центральна і периферична анестезії. Топографічна анатомія фасцій і клітковинних просторів лиця. Розрізи при гнійних процесах на лиці.

- **Тема 6.** Топографічна анатомія переднього відділу лиця. Ділянка очноямкова. Ділянка носа (зовнішній ніс і порожнина носа). Приноскові пазухи. Поняття про оперативні втручання на приноскових пазухах. Принципи ринопластики. Первинна хірургічна обробка ран лиця. Мігруюче стебло В.П.Філатова.

- **Тема 7.** Топографічна анатомія переддвер'я і порожнини рота. Топографія зубів. Язик. Дно порожнини рота. Операція видалення зубів. Операції

при природженому незрощенні верхньої губи і піднебіння (уранопластика). Резекція верхньої і нижньої щелепи. Операції при анкілозі скронево-нижньощелепного суглоба. Поняття про хейлопластику

Топографічна анатомія і оперативна хірургія шиї

Тема 8. Топографічна анатомія і оперативна хірургія шиї. Топографічна анатомія ділянок шиї. Топографічна анатомія клітковинних просторів шиї. Розрізи при флегмонах та абцесах шиї. Видалення лімфатичних вузлів шиї (операції Ванаха і Крайля). Оголення і перев'язка зовнішньої і загальної сонних артерій.

Тема 9. Топографічна анатомія органів шиї (гортань, трахея, стравохід, щитоподібна залоза). Трахеотомія, трахеостомія. Інтубація трахеї. Операції на щитоподібній залозі. Поняття резекції щитоподібної залози.

Тема 10. ПІДСУМКОВИЙ МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ

4. Структура навчальної дисципліни

Назви модулів і тем	денна форма		
	Кількість годин		
	усього	у тому числі	
		п	Срс
1	2	3	4
Модуль 1. Топографічна клінічна анатомія та оперативна хірургія ділянок і органів голови і шиї			
1. Введення у топографічну анатомію та оперативну хірургію Хірургічний інструментарій і зшивальна апаратура. Первинна хірургічна техніка	2,5	2	0,5
2. Топографічна анатомія і оперативна хірургія голови. Топографічна анатомія і оперативна хірургія ділянок черепно-мозкового відділу голови. Антротомія.	2,5	2	0,5
3. Топографічна анатомія і оперативна хірургія порожнини черепу. Схема краніоцеребральної топографії. Трепаначії черепа. Хірургічна обробка черепно-мозкових ран.	2,5	2	0,5
4. Топографічна анатомія бокового відділу голови. Привушна слинна залоза. Глибока (міжщелепна) ділянка лиця.	2,5	2	0,5

Кровообіг, особливості венозної системи лиць, лімфовідтік. Топографічна анатомія бокової ділянки лиць.			
5. Іннервація лиць. Топографічна анатомія лицьового та трійчастого нервів і їх гілок). Місцеве знеболювання на лиць - провідникова центральна і периферична анестезія. Топографічна анатомія фасцій і клітковинних просторів лиць. Розрізи при гнійних процесах на лиць.	3	2	1
6. Топографічна анатомія переднього відділу лиць. Ділянка очноямкова. Ділянка носа (зовнішній ніс і порожнина носа). Приносіві пазухи. Поняття про оперативні втручання на приносівих пазухах. Принципи ринопластики. Первинна хірургічна обробка ран лиць. Мігруюче стебло В.П.Філатова.	3	2	1
7. Топографічна анатомія переддвер'я і порожнини рота. Топографія зубів. Язик. Дно порожнини рота. Операція видалення зубів. Операції при природженому незрощенні верхньої губи і піднебіння (уранопластика). Резекція верхньої і нижньої щелепи. Операції при анкілозі скронево-нижньощелепного суглоба. Поняття про хейлопластику	3	2	1
8. Топографічна анатомія і оперативна хірургія шиї. Топографічна анатомія ділянок шиї. Топографічна анатомія клітковинних просторів шиї. Розрізи при флегмонах та абцесах шиї. Видалення лімфатичних вузлів шиї (операції Ванаха і Крайля). Оголення і перев'язка зовнішньої і загальної сонних артерій.	2,5	2	0,5
9. Топографічна анатомія органів шиї (гортань, трахея, стравохід, щитоподібна залоза). Трахеотомія, трахеостомія.	2,5	2	0,5

Інтубація трахеї. Операції на щитоподібній залозі. Поняття резекції щитоподібної залози.			
10.ПІДСУМКОВИЙ МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ	4	2	2
РАЗОМ ГОДИН з дисципліни	28	20	8

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Введення у топографічну анатомію та оперативну хірургію Хірургічний інструментарій і зшивальна апаратура. Первинна хірургічна техніка	2
2	Топографічна анатомія і оперативна хірургія голови. Топографічна анатомія і оперативна хірургія ділянок черепно-мозкового відділу голови. Антротомія.	2
3	Топографічна анатомія і оперативна хірургія порожнини черепа. Схема краніоцеребральної топографії. Трепанації черепа. Хірургічна обробка черепно-мозкових ран.	2
4	Топографічна анатомія бокового відділу голови. Привушна слинна залоза. Глибока (міжщелепна) ділянка лица. Кровообіг, особливості венозної системи лица, лімфовідтік. Топографічна анатомія бокової ділянки лица.	2
5	Інервація лица. Топографічна анатомія лицевого та трійчастого нервів і їх гілок). Місцеве знеболювання на лиці - провідникова центральна і периферична анестезії. Топографічна анатомія фасцій і клітковинних просторів лица. Розрізи при гнійних процесах на лиці.	2
6	Топографічна анатомія переднього відділу лица. Ділянка очноямкова. Ділянка носа (зовнішній ніс і порожнина носа). Приноскові пазухи. Поняття про оперативні втручання на приноскових пазухах. Принципи ринопластики. Первинна хірургічна обробка ран лица. Мігруюче стебло В.П.Філатова.	2
7	Топографічна анатомія переддвер'я і порожнини рота. Топографія зубів. Язик. Дно порожнини рота. Операція видалення зубів. Операції при природженому незрощенні верхньої губи і піднебіння (уранопластика). Резекція верхньої і нижньої щелепи. Операції при анкілозі скронево-нижньощелепного суглоба. Поняття про хейлопластику	2
8	Топографічна анатомія і оперативна хірургія шиї. Топографічна анатомія ділянок шиї. Топографічна анатомія клітковинних просторів шиї. Розрізи при флегмонах та абцесах шиї. Видалення лімфатичних вузлів шиї (операції Ванаса і Крайля). Оголення і перев'язка зовнішньої і загальної сонних артерій.	2
9	Топографічна анатомія органів шиї (гортань, трахея, стравохід, щитоподібна залоза). Трахеотомія, трахеостомія. Інтубація трахеї. Операції на щитоподібній залозі. Поняття резекції щитоподібної залози.	2
10	ПІДСУМКОВИЙ МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ	2

6. Самостійна робота

№№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Підготовка до практичних занять – теоретична підготовка та опрацювання практичних навичок	5
2.	Індивідуальна самостійна робота студентів Огляд наукової літератури Виготовлення наочних посібників Створення навчальних програм і фільмів Виготовлення топографоанатомічних препаратів	1
3.	Підготовка до підсумкового модульного контролю	2
РАЗОМ		28

8. Методи навчання

При вивченні навчальної дисципліни «Топографічна анатомія та оперативна хірургія» застосовується **комплекс методів**: методів словесної передачі і слухового сприйняття учбової інформації (лекції, бесіди, розповіді, пояснення, обговорення), методи наочної передачі і зорового сприйняття учбової інформації (показ і демонстрація анатомічних об'єктів, таблиць, схем, слайдів, відеозаписів, діа- та кінофільмів, вивчення літературних та інших джерел учбової інформації, застосування наочних засобів навчання), методи передачі учбової інформації за допомогою практичних, трудових дій і тактильного, кіностатичного її сприйняття (тренувальні завдання на біологічному матеріалі, пошарове препарування ділянок тіла людини, тренажерні та творчі вправи, експеримент на тваринах, біологічне і комп'ютерне моделювання).

В залежності від рівня пізнавальної діяльності студентів при викладенні дисципліни застосовуються **інформаційно-рецептивні методи** (демонстрації анатомічних об'єктів або їх зображення у різних варіантах (від малюнка до відео- і кіноматеріалів), розповіді викладача або використання аудіозасобів, показ операції або здійснення її студентам за інструкціями), **репродуктивні методи** (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, класифікацію, розпізнання, порівняння, обстеження ділянки або органа, виконання інструментальних методів діагностики і хірургічного лікування), **дослідницькі та частково-пошукові**

методи (метод проблемного навчання, ділові ігри, експериментальні операції, робота на тренажерах тощо).

9. Методи контролю

Методи і форми контролю, система оцінювання здійснюються відповідно до вимог програми дисципліни та Інструкції про систему оцінювання навчальної діяльності студентів при кредитно-модульній системі організації навчального процесу, затвердженої МОЗ України (2005)

Оцінка за модуль визначається як сума оцінок поточної навчальної діяльності (у балах) та оцінки підсумкового модульного контролю (у балах), яка виставляється при оцінюванні теоретичних знань та практичних навичок відповідно до переліків, визначених програмою дисципліни.

Максимальна кількість балів, що присвоюється студентам при засвоєнні кожного модулю (залікового кредиту) – 200, в тому числі за поточну навчальну діяльність – 120 балів (60%), за результатами модульного підсумкового контролю – 80 балів (40%).

Поточний контроль здійснюється на кожному практичному занятті відповідно конкретним цілям з кожної теми. При оцінюванні навчальної діяльності студентів необхідно надавати перевагу стандартизованим методам контролю: тестуванню, структурованим письмовим роботам, структурованому за процедурою контролю практичних навичок в умовах, що наближені до реальних.

Оцінювання поточної навчальної діяльності:

Вага кожної теми в межах одного модуля має бути однаковою, але може бути різною для різних модулів однієї дисципліни і визначається кількістю тем в модулі. Оцінювання поточної навчальної діяльності студентів описується у робочій навчальній програмі з дисципліни.

При засвоєнні кожної теми модуля за поточну навчальну діяльність студенту виставляються оцінки за 4-ри бальною традиційною шкалою (“2”, “3”, “4”, “5”), які потім конвертуються у бали в залежності від кількості тем у модулі. В

програмі була застосована така система конвертації традиційної системи оцінки у бали.

Максимальна кількість, яку може набрати студент при вивченні модуля 1 дорівнює 120 балам. Вона вираховується шляхом множення кількості балів, що відповідають оцінці “5”, на кількість тем у модулі з додаванням балів за індивідуальну самостійну роботу.

Мінімальна кількість балів, яку може набрати студент при вивченні модуля, вираховується шляхом множення кількості балів, що відповідають оцінці “3”, на кількість тем у модулі (72 бала).

10. Розподіл балів за кредитно-модульною системою

Середня оцінка	Усна відповідь	Комп'ютерний контроль
5	95	25
4,9	93,1	24,5
4,8	91,2	24,0
4,7	89,3	23,5
4,6	87,4	23,0
4,5	85,5	22,5
4,4	83,6	22,0
4,3	81,7	21,5
4,2	79,8	21,0
4,1	77,9	20,5
4,0	76,0	20,0
3,9	74,1	19,5
3,8	72,2	19,0
3,7	70,3	18,5
3,6	68,4	18,0
3,5	66,5	17,5
3,4	64,6	17,0
3,3	62,7	16,5
3,2	60,8	16,0
3,1	58,9	15,5
3,0	57,0	15,0
2,9	55,1	14,5
2,8	53,2	14,0
2,7	51,3	13,5
2,6	49,4	13,0
2,5	47,5	12,5
2,4	45,6	12,0
2,3	43,7	11,5
2,2	41,8	11,0
2,1	39,9	10,5
2,0	38,0	10,0
1,9	36,1	9,5

1,8	34,2	9,0
1,7	32,3	8,5
1,6	30,4	8,0
1,5	28,5	7,5
1,4	26,6	7,0
1,3	24,7	6,5
1,2	22,8	6,0
1,1	20,9	5,5
1,0	19,0	5,0
0,9	17,1	4,5
0,8	15,2	4,0
0,7	13,3	3,5
0,6	11,4	3,0
0,5	9,5	2,5
0,4	7,6	2,0
0,3	5,7	1,5
0,2	4,0	1,0
0,1	2,5	0,5
0,0	0	0

Оцінювання індивідуальної самостійної роботи студентів (індивідуальних завдань):

Кількість балів за різні види індивідуальної самостійної роботи студента (СРС) залежить від її обсягу і значимості, але не більше 8 балів. Ці бали додаються до суми балів, набраних студентом за поточну навчальну діяльність.

Оцінювання самостійної роботи:

Оцінювання самостійної роботи студентів, яка передбачена в темі поряд з аудиторною роботою, здійснюється під час поточного контролю теми на відповідному аудиторному занятті.

Оцінювання тем, які виносяться лише на самостійну роботу і не входять до тем аудиторних навчальних занять, контролюється при підсумковому модульному контролі.

Підсумковий модульний контроль:

Підсумковий модульний контроль здійснюється по завершенню вивчення всіх тем модуля на останньому контрольному занятті з модуля.

До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали всі види робіт, передбачені навчальною програмою, та при вивченні модуля набрали кількість балів, не меншу за мінімальну (72 бала).

Форма проведення підсумкового модульного контролю має бути стандартизованою і включати контроль теоретичної і практичної підготовки. Конкретні форми підсумкового модульного контролю визначаються у робочій навчальній програмі.

Максимальна кількість балів підсумкового модульного контролю дорівнює 80.

Підсумковий модульний контроль вважається зарахованим, якщо студент набрав не менше 48 балів. Оцінка з дисципліни виставляється як середня з оцінок за модулі, на які структурована навчальна дисципліна.

Підсумковий контроль

I етап – Крок-1 (допуск до заліку)

II етап – Усна відповідь

"5" – 80 б.

"4" – 64 б.

"3" – 48 б.

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою
170-200	відмінно
140-169	добре
120-139	задовільно
< 120	незадовільно з можливістю повторного складання

11. Методичне забезпечення

1. Ільїн В. Ю. Оперативна хірургія та топографічна анатомія голови / В.Ю. Ільїн / Методичні розробки до практичних занять з курсу "Топографічна анатомія та оперативна хірургія" для студентів 2—3-го курсів спеціальності 07.110.101 денної форми навчання Частина I. – Суми. – 2002. – 40 с.

2. Ільїн В. Ю. Оперативна хірургія та топографічна анатомія шиї / В.Ю. Ільїн / Методичні розробки до практичних занять з курсу "Топографічна анатомія та оперативна хірургія" для студентів 2—3-го курсів спеціальності 07.110.101 денної форми навчання Частина II. – Суми. – 2002. – 37 с.

12. Рекомендована література

Базова

1. Анатомія голови: Навчальний посібник / [В.З. Сікора, О.О.Устянський, В.Ю.Ільїн та ін.] / За редакцією В.З. Сікори. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007. – 237 с.
2. Анатомія шиї: Навчальний посібник / [В.З. Сікора, О.О.Устянський, В.Ю.Ільїн та ін.] / За редакцією В.З. Сікори. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007. – 118 с.
3. Сікора В.З., Устянський О.О., Бумейстер В.І., Болотна І.В., Сулим Л.Г., Приходько О.О., Гордієнко О.В., Ярмоленко О.С., Ткач Г.Ф., Погорелов М.В., Пикалюк В.С., Кореньков О.В. Навчальний посібник до практичних занять з анатомії людини для студентів стоматологічного факультету. Суми. Вид-во СумДУ. – 2014. – 503 с.
(http://lib.sumdu.edu.ua/library/DocDescription?doc_id=452883).
4. Большаков О. П. Оперативная хирургия и топографическая анатомия: учебник [для студ. высш. мед. учеб. завед.] / О.П.Большаков, Г.М.Семенов. – Питер: 2004. – 504 с.
5. Клиническая анатомия и оперативная хирургия гнойно- воспалительных процессов головы и шеи: Учебник / Н.С.Скрипников, Г.Н.Топоров, Е.Н.Пронина, В.И.Шепитько. – Полтава: Изд-во "Полтава", 1993. – 190 с.
6. Кульчицкий К. И. Курс лекций по топографической анатомии и оперативной хирургии. – Киев-Полтава, 1992. – 520 с.
7. Оперативна хірургія та топографічна анатомія / [Ахтемійчук Ю.Т., Вовк Ю.М., Дорошенко С.В. та ін.] за ред. М.П. Ковальського. – К.: ВСВ "Медицина", 2010. – 504 с.
8. Оперативная хирургия и топографическая анатомия / [Ахтемійчук Ю.Т., Вовк Ю.М., Дорошенко С.В. та ін.] – Київ, ВСВ "Медицина", 2012 р. - 504 с.

9. Оперативная хирургия и топографическая анатомия / [Кованов В.В., Аникина Т.И., Сычеников Л.А. и др.] под ред. В.В.Кованова. – Москва: Медицина, 1985. – 368 с.
10. Оперативна хірургія і топографічна анатомія / [Кульчицький К.І., Ковальський П.М., Дітковський А.П. та ін.] за ред. К.І.Кульчицького. – Київ: Вища школа, 1994. – 464 с.
11. Островерхов Г.Е. Оперативная хирургия и топографическая анатомия / Островерхов Г.Е., Бомаш Ю.М., Лубоцкий Д.Н. – Москва: МИА, 2009. – 736 с.
12. Островерхов Г.Е. Оперативная хирургия и топографическая анатомия: Учебник / Г.Е.Островерхов, Д.Н.Лубоцкий, Ю.М.Бомаш / Под ред. Г. Е. Островерхова. – М.: Медицина, 1972. – 712 с.
13. Сергиенко В.И. Топографическая анатомия и оперативная хирургия. / Сергиенко В.И., Петросян Э.А., Фраучи И.В.; под ред. Ю.М.Лопухина - Москва: ГЭОТАР-МЕД, 2001. – 832 с.
14. Черенько М.П. Заболевания и повреждения шеи. – К.: Здоров'я, 1984. – 168 с.
15. Bernard C. Illustrated Manual of Operative Surgery and Surgical Anatomy. – 1991.
16. Pemberton L.B. Workbook of Surgical Anatomy. – 1990.
17. Gliedman M.L. Atlas of Surgical Techniques. – New York etc., McGraw – Hill.- 1990.
18. Sabiston D.C. Atlas of General Surgery. - Philadelphia etc., Saunders.- 1994.
19. Chassin J.L. Operative Strategy in General Surgery. New York etc., Springer. – 1994.
20. Tsyhykalo O.V. Topographical anatomy and operative surgery; textbook for english-speaking foreign students Вінниця, 2004.

Допоміжна

21. Бурих М.П. Топографічний підхід до вивчення тіла людини. – Харків, 2005. – 30 с.
22. Оперативна хірургія та топографічна анатомія: Навчально-методичний посібник. Практичні заняття. Для медичних факультетів / Ковальський М.П.,

- Костюк Г.Я., Півторак В.І., Кобзар О.Б., Гунько П.М. – Вінниця: ПП “Видавництво “Тезис”, 2004. – 310 с.
23. Кульчицкий К.И., Круцяк В.Н., Скрипников Н.С. и др. Практикум по оперативной хирургии и топографической анатомии для студентов педиатрического факультета, - Черновцы, 1990.
24. Скрипников М.С., Білич А.М., Проніна О.М., Шепітько В.І., Данильченко С.І., Хилько Ю.К.. Практикум з оперативної хірургії та топографічної анатомії для студентів медичних факультетів медичних вузів України. Полтава, 1997. – Ч.І, ІІ, ІІІ - 498 с.
25. Ковальський М.П., Кобзар О.Б. Навчально-методичні матеріали для підготовки до підсумкового контролю знань і вмінь на кафедрі оперативної хірургії і топографічної анатомії (для студентів медичного факультету). - К., Стилос, 1999-2004. – Видання 1-5. - 79 с.
26. Попов А.Г., Красницький В.К., Горovenko В.И. Учебное пособие «Тестовые задачи» по курсу оперативной хирургии и топографической анатомии. Одеса, 2004 – 120 с.
27. Кованов В.В., Т.И.Аникина, И.А.Сычеников. Курс лекций по оперативной хирургии и топографической анатомии. М., 1972.
28. Кульчицкий К.И.. Лекции по оперативной хирургии и топографической анатомии. Киев-Полтава , 1992.
29. Ковальський М.П., Г.Я. Костюк, В.І. Півторак, О.Б. Кобзар Оперативна хірургія і топографічна анатомія (методичні розробки до практичних занять для медичного факультету) Вінниця, 2004 р.
30. Кульчицкий К.И., Бобрик И.И., Дитковский А.П., Солорева С.А., Щитов В.С., Ковальський М.П., Хворостяная Т.Т., Талько В.И., Кобзар А.Б. Бондур В.М., Раскалей В.Б. Оперативная хирургия и топографическая анатомия /учебник для медвузов/. - Вища школа, К., 1989. - 472 с
31. Скрипніков М.С., В.М.Соколов, Д.С.Аветіков, С.І.Данильченко, Ю.К.Хилько, П.М.Скрипніков, О.М.Проніна. Топографоанатомічне обґрунтування

проведення пластичних операцій ангіосомними аутоотрансплантатами на голові та шиї. Полтава, 2002.

- 32.Топоров Г.М., М.С.Скрипніков, О.М.Проніна, В.І.Шепітько, С.І.Данильченко. Клінічна анатомія та оперативна хірургія гнійно-запальних процесів голови та шиї. Полтава, 2002.
- 33.Скрипніков М.С., А.М.Білич, О.М.Проніна, В.І.Шепітько, С.І.Данильченко, Ю.К.Хилько. Практикум з оперативної хірургії та топографічної анатомії для студентів стоматологічних факультетів медичних вузів України. Полтава, 2003. – Ч.І.
- 34.Скрипніков М.С., А.М.Білич, О.М.Проніна, В.І.Шепітько, С.І.Данильченко, Ю.К.Хилько. Практикум з оперативної хірургії та топографічної анатомії для студентів стоматологічних факультетів медичних вузів України. Полтава, 2003. – Ч.ІІ.
- 35.Вільховий В.Ф., М.С.Скрипніков, В.І.Шепітько, І.Р.Кенс. Атлас хірургічної анатомії кровоносних судин голови та шиї. Київ, Вища школа, 1998.
- 36.Bernard C. Illustrated Manual of Operative Surgery and Surgical Anatomy. – 1991.
- 37.Pemberton L.V. Workbook of Surgical Anatomy. – 1990.
- 38.Gliedman M.L. Atlas of Surgical Techniques. – New York etc., McGraw – Hill.- 1990.
- 39.Sabiston D.C. Atlas of General Surgery. - Philadelphia etc., Saunders.- 1994.
- 40.Chassin J.L. Operative Strategy in General Surgery. New York etc., Springer. – 1994.
- 41.Золотарева Т.В., Г.Н.Топоров. Хирургическая анатомия головы. Москва, Медицина, 1968.
- 42.Бурих М.П.. Топографічний підхід до вивчення тіла людини. – Харків, 2005. – 0 30 с.
- 43.Ковальський М.П., Кобзар О.Б. Навчально-методичні матеріали для підготовки до підсумкового контролю знань і вмінь на кафедрі оперативної хірургії і топографічної анатомії (для студентів медичного факультету). - К., Стило, 1999-2004. – Видання 1-5. - 79 с.

44. Попов А.Г., Красницький В.К., Горovenko В.И. Учебное пособие «Тестовые задачи» по курсу оперативной хирургии и топографической анатомии. Одеса, 2004 – 120 с.
45. Кованов В.В., Т.И.Аникина, И.А.Сычеников. Курс лекций по оперативной хирургии и топографической анатомии. М., 1972.

13. Інформаційні ресурси

1. http://anatomy.med.sumdu.edu.ua/files/oper_hirurgiy/metod_rozrobki/1_semestr/1.pdf
2. http://anatomy.med.sumdu.edu.ua/files/oper_hirurgiy/metod_rozrobki/1_semestr/2.pdf
3. http://anatomy.med.sumdu.edu.ua/files/anatomy/literatura_stud/Anatomi_golovi.pdf
4. http://anatomy.med.sumdu.edu.ua/files/anatomy/literatura_stud/Anatomi_shei.pdf
5. http://lib.sumdu.edu.ua/library/DocDescription?doc_id=452883